

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра археології, давньої та середньовічної історії України

ЗАТВЕРДЖЕНО

Проректор з науково-педагогічної і
навчальної роботи та рекрутації,
проф. Гаврилюк С. В. _____

_____ 20__ р.

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ В ДАВНІ ЧАСИ ТА ДОБУ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

РОБОЧА ПРОГРАМА
вибіркової навчальної дисципліни

підготовки: бакалавра

галузь знань: 0203. Гуманітарні науки

напрямок: 6.020302 «Історія».

Робоча програма навчальної дисципліни «Історія релігії та церкви в Україні в давні часи та добу середньовіччя» для студентів за напрямом 6.020302 «Історія».

” ____ ” _____, 2016 р. - 14 с.

Розробник: Рудянин І.П., к.і.н., доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії України

Рецензент: Разиграєв О.В., к.і.н. доцент кафедри всесвітньої історії

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри археології, давньої та середньовічної історії України

протокол № ____ від ____ . ____ . 20__ р.

Завідувач кафедри: Шабала Я.М., д.і.н., професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України

(підпис)

**Робоча програма навчальної дисципліни
схвалена науково-методичною комісією історичного факультету**

протокол № ____ від ____ . ____ . 20__ р.

Голова науково-методичної
комісії історичного факультету _____ Карліна О.М., к.і.н., професор кафедри
всесвітньої історії

**Робоча програма навчальної дисципліни
схвалена науково-методичною радою університету**

протокол № ____ від ____ . ____ . 20__ р.

Вступ

Робоча програма навчальної дисципліни «Історія релігії та церкви в Україні в давні часи та добу середньовіччя» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напрямку 6.020302 «Історія».

1. Опис навчальної дисципліни

Таблиця 1

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів 5	0203. Гуманітарні науки	за вибором
Модулів 2	6.02.03.02 Історія	Рік підготовки - 2
Змістових модулів 2		Семестр – 3
ІНДЗ: є		Лекції - 26год.
Загальна кількість годин 150		Практичні (семінари) - 28 год.
Тижневих годин (для денної форми навчання):	Освітній ступінь Бакалавр	
Аудиторних - 3		Самостійна робота 88 год.
Самостійна робота – 3		Консультації - 8од.
Консультації – 0,1		Форма контролю: залік

Мета та завдання навчальної дисципліни

Дослідження історії релігії та церкви в Україні є одним із актуальних завдань, що стоять перед сучасними дослідниками, адже міжконфесійні відносини та історія церкви тісно пов'язані з загальною історією суспільства. Упродовж усього періоду його існування, церква мала безпосередній вплив на життя переважної більшості населення України.

Вибірковий курс «Історія релігії та церкви в Україні в давні часи та добу середньовіччя» згідно освітньо-професійної програми вищої освіти, викладається на історичному факультеті на другому курсі денної та заочної форми навчання, напрямку 6.020302 «Історія».

Тематика курсу охоплює розвиток релігії та церкви в Україні від найдавніших часів і до початку визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. У зв'язку з цим він спирається на знання студентів із нормативного курсу «Давня та середньовічна історія України».

Мета курсу полягає у всебічному висвітленні проблеми становлення та розвитку релігійного та церковного життя в Україні від найдавніших часів до початку визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького.

Завдання:

- опрацювати основну джерельну базу та історіографію з даної дисципліни;
- проаналізувати основні етапи становлення та розвитку релігії та церкви на теренах України;

- простежити еволюцію релігійних поглядів українського населення та визначити основні чинники, які вплинули на цей процес;
- дослідити діяльність основних релігійних осередків, що діяли на території України у зазначений період.

У результаті вивчення даного курсу студент повинен **знати:**

- необхідний комплекс основних джерел до вивчення курсу;
- історіографічний доробок з проблематики курсу;
- основні та актуальні проблеми тематики даного курсу;
- найважливіші дати та події пов'язані з історією релігії та церкви в Україні;
- найвидатніші персоналії, які відіграли визначну роль в історії релігії та церкви в Україні.

Вміти:

- систематизувати і аналізувати джерельний матеріал курсу;
- узагальнювати фактичний матеріал, набутий під час лекцій та самостійно опрацьованої літератури до курсу;
- робити висновки з вивченої теми.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин / 5 кредитів ECTS.

Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг годин	Кількість годин				Підсумковий контроль
				Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Консультації	
Денна	II	3	150	26	28	88	8	Залік

2. Програма навчальної дисципліни.

Змістовий модуль 1.

Історія релігії та церкви в Україні у давні часи

Тема 1. Релігія та церква в житті українського народу.

Визначення предмету, об'єкту та основних завдань курсу, періодизації історії релігії та церкви в Україні в давні часи та добу середньовіччя. Ознайомлення студентів із джерельною базою та списком літератури до курсу.

Тема 2. Релігійні вірування кочових племен ранньозалізного віку. Релігія грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я. Вплив великого переселення народів на релігію населення території сучасної України.

Поширення та розвиток релігії у кіммерійців, скіфів, сарматів. Релігія грецьких міст-держав. Велике переселення народів, та його вплив на релігійні вірування населення території України.

Тема 3. Проникнення християнства на руські землі.

Початки поширення християнства на руських землях. Перші спроби хрещення Київської Русі Аскольдом і Діром. Княгиня Ольга та її спроба поширити християнство на руських землях.

Місія єпископа Адальберта на руських землях.

Тема 4. Рим та руські землі у період княжої доби.

Спроба Апостольської Столиці християнізувати Русь. Зв'язки Апостольської Столиці і християнської Київської держави. Спроба Апостольської Столиці схилити Русь-Україну прийняти латинський обряд. Боротьба між Римом і Візантією за релігійний вплив на український народ. Східна політика Апостольської Столиці.

Тема 5. Монастирі Київської Русі. Феодосій Печерський.

Монастирі, як чинники соціально-історичної і культурної динаміки. Духовно-релігійна сфера буття чернецтва. Витоки чернецтва. Монастирі Київської Русі. Феодосій Печерський та його діяльність.

Тема 6. Церква на українських землях у період монголо-татарської навали.

Становище православної церкви. Східна політика папства за князювання Данила Галицького.

Змістовий модуль 2. Релігія та церква в Україні у період Великого князівства Литовського та Речі Посполитої

Тема 7. Українське православ'я у Великому князівстві Литовському.

Входження українських земель до складу Великого князівства Литовського та зовнішньополітичні, фактори, які сприяли процесу християнізації Литви в характері східного християнства.

Тема 8. Міжконфесійні відносини на українських землях у 1458-1596 рр. Правовий статус, внутрішній стан, соборна діяльність православної та католицької церков у період між Флорентійською та Берестейською уніями.

Тема 9. Ранній протестантизм в Україні.

Поширення протестантських течій на території України. Лютеранство, кальвінізм, чеське братство.

Тема 10. Поширення іудаїзму на українських землях.

Євреї та їхня релігія в Київській Русі. Поширення та розвиток іудаїзму у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій. Іудаїзм в Україні у добу Хмельниччини.

Тема 11. Мусульманство на українських землях.

Періодизація існування ісламу на українських землях. Поширення ісламу на землях Київської Русі, Галицько-Волинської держави та Великого князівства Литовського. Мусульманські народи Причорномор'я й Україна в XVI — XVIII ст.

Тема 12. Православна церква на Запорізькій Січі.

Будівництво церков у Запорізькій Січі та його особливості. Внутрішньоцерковна організація, структура, клір у Запорізькій Січі. Релігійність запорізьких козаків

Тема 13. Роль українських монастирів у національно-культурному процесі кінця XVI – початку XVII ст.

Культурно-просвітницька робота українських монастирів та чернецтва у кінці XVI – початку XVII ст. Митрополит Петро Могила.

3. Структура навчальної дисципліни

Таблиця 2.

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		Лек.	Практ. (Семін.)	Консульт.	Сам. роб.
1	2	3	4	5	6
Змістовий модуль 1. Історія релігії та церкви в Україні у давні часи					
Тема 1. Релігія та церква в житті українського народу.	9	2			7
Тема 2. Релігійні вірування киммерійців, скіфів та сарматів. Вплив великого переселення народів на релігію населення території сучасної України	10	2		1	7
Тема 3. Проникнення християнства на руські землі.	14	2	4	1	7
Тема 4. Рим та руські землі у період княжої доби..	13	2	4		7
Тема 5. Монастирі Київської Русі. Феодосій Печерський.	12	2	2	1	7
Тема 6. Православна церква на землях Київської Русі у період монголо-татарської навали.	14	2	4	1	7
Разом за змістовим модулем 1	72	12	14	4	42

Змістовий модуль 2. Релігія та церква в Україні у період Великого князівства Литовського та Речі Посполитої					
Тема 7. Українське православ'я у Великому князівстві Литовському.	13	2	2	1	7
Тема 8. Становище православної церкви на українських землях у 1458-1596 рр.	12	2	4		6
Тема 9. Ранній протестантизм в Україні.	11	2	2		7
Тема 10. Поширення іудаїзму на українських землях.	9	2		1	6
Тема 11. Мусульманство на українських землях.	10	2		1	7
Тема 12. Православна церква на Запорізькій Січі.	10	2	2		6
Тема 13. Роль українських монастирів у національно-культурному процесі кінця XVI – початку XVII ст.	13	2	2	1	7
Разом за змістовим модулем 2	78	14	14	4	46
Усього	150	26	28	8	88

4. Теми практичних (семінарських) / лабораторних занять

Змістовий модуль 1.

№з/п	Тема, питання для обговорення	К-сть годин
1	Первісні форми релігії <ol style="list-style-type: none"> Загальна характеристика первісних форм релігії. Ранньоісторичні форми релігії та родоплемінні культи, фетишизм, тотемізм.. Ранньоісторичні форми релігії: шаманізм, анімізм, магія, табу. 	2

2	Давні слов'яни та їх релігійні вірування. <ol style="list-style-type: none"> 1. Літописні вірування давніх слов'ян. 2. Святково-обрядова культура 3. Демоністичні вірування. 4. Криза язичництва на Русі 5. Релігійна реформа Володимира Святославича. 6. Спорідненість та відмінність язичництва на Русі та у скандинавських країнах. 	4
3	Християнство у Київській Русі. <ol style="list-style-type: none"> 1. Заснування Київської митрополії. 2. Перші київські митрополити. 3. Ієрархія та оформлення Київської церкви. 4. Система матеріального забезпечення церкви. Церковне судочинство. 	4
4	Релігія та церква у Галицько-Волинській державі. <ol style="list-style-type: none"> 1. Становище православної церкви у Галицько-Волинській державі. 2. Особливості поширення католицизму. 3. Заснування Галицької митрополії та її значення в контексті міждержавних та міжконфесійних відносин у XIV – XVI ст. 	2
Змістовий модуль 2		
5	Католицька церква на українських землях у XIV – XVI ст. <ol style="list-style-type: none"> 1. Загальна характеристика діяльності католицької церкви на українських землях у XIV – XVI ст. 2. Католицькі ордени та монастирі. 3. Єзуїти та їх діяльність на українських землях. 4. Календарна реформа Григорія III та спроба запровадження Григоріанського календаря на українських землях. 	4
6	Берестейська унія <ol style="list-style-type: none"> 1. Історичні передумови унії. Становище українських земель у д/п XVI ст. 2. Реформаційні та контрреформаційні впливи на українських землях, та їх вплив на становище православної церкви. 3. Визрівання ідеї унії. К. Острозький та православно-католицький діалог. 4. Митрополит М. Рогоза та проблема унії церков. 5. Укладення Берестейської унії. Римська подорож І. Потія та К. Терлецького. 6. Уніатська церква у першій половині XVII ст. 	4
7	Костянтин Острозький та його діяльність <ol style="list-style-type: none"> 1. Громадсько-політична діяльність К. І. Острозького. 2. Фундація Острозької академії. Розвиток друкарства. 3. Доля роду Острозьких, як яскравий приклад наступу католицизму на українські землі. 	2
8	Діяльність церковних братств. <ol style="list-style-type: none"> 1. Діяльність Львівського Успенського братства. 2. Київське братство. 3. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. 	2
9	Митрополит Петро Могила. <ol style="list-style-type: none"> 1. Реформи церковного управління Київської митрополії в Могилянську добу. 2. Життя та діяльність Київського митрополита Петра Могили 	2
	Протестантизм на українських землях у XIV – п/п XVII ст.	

10 10	1. Російські єретики і реформаційний рух на українських землях. 2. Реформаційні ідеї в українській суспільній думці 3. Протестантизм, та його роль у національно-культурному житті українських земель у XV – п/п XVII ст.	2
Усього		28

5. Самостійна робота

Змістовий модуль 1.

№з/п	Тема,	К-сть год.
1	Зародження первісних релігійних вірувань населення території України.	4
2	Релігійні вірування населення України в період неоліту та раннього залізного віку.	4
3	Язичництво у давніх слов'ян.	4
4	Проникнення християнства на руські землі. Перші спроби хрещення Київської Русі.	4
5	Заснування Київської Митрополії, відносини Київської Русі із Константинополем.	4
6	Хрещення Русі Володимиром Великим.	4
7	Київська Русь у часи правління Володимира Великого. Опрацювати питання: запровадження християнства в Київській державі, причини та наслідки	4
8	Церква у Київській Русі. Опрацювати питання: організаційна структура церкви у Київській Русі. Робота з першоджерелами.	4
9	Ієрархічне оформлення Києво-руської церкви.	4
10	Заснування Галицької митрополії	4
11	Православ'я в Галицько-Волинській державі.	4
12	Міжконфесійні відносини у Галицько-Волинській державі за часів Данила Галицького та його наступників.	4
13	Боротьба за захист релігійних свобод православних і протестантів. Варшавська конфедерація 1573 р.	4
14	Зв'язки київських митрополитів з Апостольською Столицею перед і після Флорентійської унії.	4
15	Легалізація православної церкви. Нормалізація стосунків з державою. Нова релігійна політика в Речі Посполитій та її досвід.	4
16	Євреї в Польсько-Литовській державі.	4
17	Становлення і розвиток караїмського віровчення в Україні	4
18	Мусульманська цивілізація Криму. Період Кримського ханату.	4
19	Вірменська церква в Україні	4
20	Реформаторське християнство на українських землях.	4
21	Особливості поширення реформаційних ідей в Речі Посполитій	4
22	Українське чернецтво в умовах іноземного панування в Україні	4
Разом		88

6.Індивідуальні науково-дослідні завдання

Зміст індивідуальної роботи студентів

Індивідуальна робота студентів передбачає ознайомлення з довідковою літературою з історії релігії та церкви в Україні в давні часи та добу середньовіччя. Підготовка індивідуальних науково-дослідних завдань винесена в окремий модуль та враховується в поточний контроль. Контроль за її виконанням здійснюється викладачем в ході практичних занять.

Зміст індивідуальної роботи студентів

Виконання студентами індивідуальних науково-дослідних завдань проходить у формі заповнення ними у кінці робочого зошита хронологічної таблиці*, куди записуються основні дати та події.

Дата	Подія	Наслідки

Також до індивідуальної роботи входить обов'язкове використання студентами технічних засобів навчання, зокрема виконання комп'ютерних презентацій у програмах MS PowerPoint, MS Producer та інших.

7.Методи навчання

Використовуються пояснювально-ілюстративний, проблемно-пошуковий, евристичний методи та практичні методи навчання.

8.Форма підсумкового контролю успішності навчання – залік

Залік проходить у формі співбесіди.

9.Методи та засоби діагностики успішності навчання

Перевірка конспектування студентами лекційних занять. Оцінювання відповідей студентів на семінарських заняттях у формі підготовки доповідей за темою заняття, доповнень до доповідей, участі в обговоренні, презентації самостійних завдань. Написання студентами поточних письмових тестових завдань.

10.Розподіл балів, які отримують студенти

Дисципліна складається з двох змістових модулів. Підсумкова оцінка за 100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за:

1. поточне оцінювання з відповідних тем (максимум 12 балів);
2. виконання ІНДЗ, які зараховуються у поточний контроль (максимум 8 балів);
3. модульна контрольна робота (максимум 30 балів).

Поточний контроль (маx = 40 балів)			Модульний контроль (маx = 60 балів)		Загальна кількість балів
модуль 1	модуль 2	модуль 3	МКР 1	МКР 2	
12 12 балів – підготовка і робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей, які оцінюються у десятибальній шкалі, обраховується середньоарифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число ділиться на кількість відповідей).	12 12 балів – підготовка і робота на семінарських заняттях (за результатами відповідей, які оцінюються у десятибальній шкалі, обраховується середньоарифметичний бал (додаються всі отримані оцінки, отримане число ділиться на кількість відповідей).	В кожному з модулів передбачається виконання ІНДЗ (по 8 балів). (маx = 16 балів)	30	30	100

Оцінювання роботи студентів на семінарських заняттях за 12 бальною шкалою:

1–2 бали – незадовільна відповідь з конспектом або ксерокопіями;

3–5 балів – неповна відповідь на поставлене питання з конспектом без самостійного володіння матеріалом;

6–8 балів – повна відповідь, студент лише частково користується конспектом;

9–12 балів – самостійна, повна відповідь без використання конспекту, виявлене вміння аналізувати, порівнювати матеріал, робити висновки та узагальнення.

Критерії оцінювання ІНДЗ

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів
1.	Обґрунтування актуальності, формулювання мети, завдань. Складання плану дослідження.	2 бали
2.	Критичний аналіз суті та змісту першоджерел. Виклад фактів, ідей, результатів досліджень в логічній послідовності. Аналіз сучасного стану дослідження проблеми, розгляд тенденцій подальшого розвитку даного питання.	5 балів
3.	Доказовість висновків, обґрунтованість власної позиції, пропозиції	3 бали

	щодо проблеми, визначення перспектив дослідження	
4.	Дотримання правил реферуванням наукових публікацій. Дотримання вимог щодо технічного оформлення структурних елементів роботи (титульний аркуш, план, вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо вони є), список використаних джерел)	2 бали
Разом		12 балів

Формою проведення МКР є підсумкова контрольна робота

Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	Відмінно	Зараховано
82 – 89	B	Добре	
75 - 81	C		
67 -74	D	Задовільно	
60 - 66	E		
1 – 59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

11.Методичне забезпечення

навчальні посібники, у тому числі електронні версії, збірники тестових завдань, навчально-методичні розробки, опорні конспекти лекцій; інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни; нормативні документи МОН України; ілюстративні матеріали щодо змісту модулів та окремих тем.

12. Література

Джерела:

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Консистоией для разбора древних актов. – К., 1871. – Т. 1 – 6.
2. Біблія або Книги святого писма й нового заповіту: з мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена: З нагоди тисячоліття прийняття християнства в Україні – Русі. – [Б. М.]. - Об'єднання біблійних товариств, 1990. – 296 с.
3. Велесова книга. – К., 1995.
4. Іларіон. Слово про Закон і Благодать //Філософська думка. – 1988.
5. Летопись по Ипатьевскому списку. – СПб., 1871.
6. Літопис Руський. – К., 1989.
7. Повість врем'яних літ. Літопис. – К., 1990.

Основна література:

8. Акты, относящиеся к истории Львовского братства // Архив Юго-Западной России. – Т. 11. – Ч. 1.
9. Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе: В 35 т. – Ч. 1. – Т. 4. Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII века (1648-1798). – К., 1871; Ч. 1. – Т. 5. Акты, относящиеся к делу о подчинении Киевской митрополии Московскому патриархату (1620-1694). – К., 1872.
10. Болховитинов Е. А. Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии. – К., 1825.
11. Боровський Я. Є. Світогляд давніх киян. – К., 1992.
12. Брайчевский М. Ю. Утверждение христианства на Руси. – К.: Наукова думка, 1989.
13. Брайчевський М. Ю. Твори. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – Т.1: Суспільно-політичні рухи
14. Владимир Мономах. Поучения. // Літопис Руський. – К.: Дніпро, 1989.
15. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х тт. Вид 2-е. – Нью-Йорк; С. Бавид-Брук; К., 1990.
16. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х тт. Вид 2-е. – Нью-Йорк; С. Бавид-Брук; К., 1990. – Т. 2.
17. Власовський І. Нарис історії української православної церкви: В 4-х тт. Вид 2-е. – Нью-Йорк; С. Бавид-Брук; К., 1990. – Т. 3.
18. Гаспринский, Исмаил-бей. Русское мусульманство. – Симферополь, 1991
19. Голобуцький П. В., Моїсеєнко Н. І., Хижняк З. І. Пепро Могила (1596-1647): Бібліогр. покаж. / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Нац. ун-т “Кієво-Могилянська академія”; Редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. – К., 2003. – 148 с.
20. Голубев С. Киевский митрополит Могила и его подвижники. – К., 1883.
21. Голубинский Е. В. История русской церкви. – В 2-х тт. – М., 1900 – 1901. – Т. 1-2.
22. Голубинский Е. Е. История русской церкви. – Т. 1-2. От нашествия монголов до митрополита Макария включительно. – М., 1900.
23. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: Релігієзнавчо-філософський аспект. – К.: Академія, 2001.
24. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
25. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П. С. Сохань та ін. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – С. 496-539, 572-578; К.: Наукова думка, 1992. – Т. 2. – С. 40-44.
26. Грушевський, М. С. З історії релігійної думки на Україні [Текст] / М. С. Грушевський. – Київ : Освіта, 1992. – 192 с.
27. Дашкевич Я. Сірійські елементи в релігійному житті України-Русі (IX- XIII ст.) // Історія релігії в Україні. – Київ-Львів, 1992.
28. Діанова Н. М. Життя та діяльність архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія (Борисова). // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2005 рік. – Книга 1. – Львів: “Логос”, 2005. – С. 215-221.
29. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні. Навчальний посібник до спеціального курсу для студентів історичного факультету. Частина перша: IX - XIX ст. – Одеса, 2006.
30. Еленский В. Иудаизм на Украине. Исторический очерк. – К., 1991.
31. Житие Феодосия Печерского // Памятники литературы Древней Руси. XI – начало XII века. – М., 1978.
32. Жуковський А. П. Могила й питання єдності церков. – К.: Мистецтво, 1997.
33. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1990.
34. Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: “Логос”, 1991-2007.
35. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. – К., 1997.

36. Історія релігії в Україні / за ред. проф. Б. Лобовика. У 10-ти тт. : Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства. - К., 1996.; Т. 2: Українське православ'я. / за ред. проф. П. Яроцького. - К., 1997.; Т. 3: Православ'я в Україні. / за ред. А. Колодного, В. Климова. - К., 1999.
37. Історія релігії в Україні. Навчальний посібник. / за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. - К., 1999.
38. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. //Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. - К.: Центр духовної культури, 1996-1998: Т. 3: Православ'я в Україні. / за ред. А. Колодного, В. Климова. - К., 1999; Т. V. - Ч. I., Т. VI. - Ч. II. - Протестантизм в Україні (за ред. П. Яроцького). К., 2001- 2002.
39. Історія релігії в Україні: У 10-ти тт. / Редкол.: А. Колодний (голова) та інші. - К.: Центр духовної культури, 1996 - 2005.
40. Как была крещена Русь / зав. ред. О. А. Белов. - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1990.
41. Кирюшко Н. И. Ислам в Украине: основные этапы истории //Аль Баян. - 1996. - № 1-4.
42. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. - Львів: Сполох, 2005.
43. Косик В. Про шляхи розвитку церкви в Україні й Росії (XI - XVI ст.) // Український історичний журнал. - 1993. - № 2-3.
44. Крижанівський В. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. Посібник: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI - середина XIX століття. - К.: Либідь, 1994.
45. Крижанівський В. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: Навч. Посібник: У 3-х книгах. Кн. 3. Кінець XVI - середина XIX століття. - К.: Либідь, 1994.
46. Крисаченко В. С. Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. - К.: Наукова думка, 2000.
47. Липинський В. К. Релігія і церква в історії України. - К., 1993.
48. Мельник В. Історія протестантизму. Курс лекцій. - К., 1996.
49. Мних Яков. Память и похвала князю Владимиру // "Крещение Руси" в трудах русских и советских историков. - М., 1988.
50. Молдован А. М. Слово о Законе и Благодати Иллариона. - К., 1984.
51. Моця О.П., Ричка В.М. Київська Русь: від язичництва до християнства. - К.: "Глобус", 1996. - 224 с
52. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. - У 2 Т.: Т. 1-2. - К., 1993.
53. Огієнко І. І. Українська церква: Нариси з історії Української православної церкви. - У 2 Т.: Т. 1-2. - К., 1993.
54. П. Могила: Богослов і церковний діяч. - К., 1997.
55. Плохий С. Н. Папство и Украина (Политика Римской курии на украинских землях в XV - XVII вв.). - К., 1989.
56. Полканов А. И. Крымские караимы (караи - коренной малочисленный тюркский народ Крыма). - Париж, 1995.
57. Полканов Ю. А. Вероисповедание караимское //Наука и религия. - 1993. - № 9. - С. 32-33.
58. Приселков М. Д. Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв. - С. Пб., 1913.
59. Раннее христианство / Редк. Витковский Е. В. и др. - М.: АСТ; Харьков: Фалио, 2001. - В 2-х Т.Т.
60. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного, Б. Лобовика. - К.: Четверта хвиля, 1996.
61. Релігія: боги Давньої Русі-України : Монографія / Анатолій Паньков, Василь Барладяну-Бирладник.- Одеса : Юридична література, 2002.- 168 с.

62. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. – М., 2001.
63. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Рим; Нью-Йорк, 1965.
64. Українська Церква між Сходом і Заходом (За ред. П. Яроцького). – К., 1994.
65. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні. – Львів: «Свічадо», 2001.
66. Шевченко В. Православно-католицька полеміка та проблеми унії в житті Русі-України. – К., 2001.
67. Юнг К. Г. О психологии восточных религий и философий. – М., 1994.
68. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVIII ст. – К.: Критика, 2002.